

Володимир Малик

Синя книга

ЩОДЕННИК

(Записки для себе)

1958—1996

(Продовження)

25. I. 1974 року, п'ятниця

Здоров'я трохи поліпшилося. Так нове горе — хвороба Олесь. 20 січня він відчув гострі болі в животі. Викликав швидку допомогу. Але стара лікарка не знайшла нічого загрозового і залишила дома. Він мучився цілу добу і наступного дня знову викликав швидку допомогу. Забрали в Жовтневу лікарню. Гострий апендицит. Зробили операцію: гнійний апендицит, спайки, апендикс розміщений за брюшиною. Операція була дуже болюча, тривала під місцевим знеболюванням півтори години. А після — $t^{\circ} 38,7$, тяжкий стан, болі... Галя поїхала до нього. Ми були убиті горем, гадали, що розвивається перитоніт... Які це були страшні дні — 22—23—24 січня. Тільки вчора пізно вечером Галя подзвонила, що почали Олесю давати рондоміцин, і температура почала поволі спадати до $37,7$. Зникли болі... Що то несе сьогоднішня телефонна розмова?

Вчора приїхала на канікули Ларочка. Здала — 5, 4, 5. Добре! Олесь здав — 5, 4, а останній мав здавати 23-го.

Як мої літературні справи за минулий час?

Закінчив повість для «Веселки» — «Слід веде до моря». Послав до видавництва 2/І. Цікаво, що скажуть. Адже це новий варіант «Новачка».

В січні переробив 98 сторінок «Шовкового шнурка», написаних торік теж у січні-лютому.

Десь у середині грудня закінчив доробку третьої книги (ще й досі немає назви), віддав переддрукувати. Сьогодні одержав листа від машиністки — рукопис готовий. Приблизно 14—15 аркушів.

Виникла думка: чи не додати до них і ці 100 сторінок з «Шовкового шнурка»? А «Ш.ш.» починати з того моменту, коли Арсен Звенигора, в пошуках Златки, пересікає Дунай, Стару Планину і разом із Ненком прибуває до Константинополя...

Подумаю.

28. I. 1974 року, понеділок

Вчора Олесю погіршало. Зняли шви. Хлинув гній. Вранці температура підвищилася до 38°C .

Втратив апетит. Біль у животі. Галя вночі поїхала до нього.

Тільки що подзвонив до дядька Івана Пилиповича. Тетяна Якимівна сказала, що Галя передала, що t° — 37°C , абсцес зовнішній, стан задовільний. Галя сьогодні приїде.

Будемо сподіватися, що все буде гаразд.

Нарешті, придумав кілька назв для третьої книги, з яких можна буде вибрати одну. Це:

1. «Злочин після банкету».
2. «Полонянки».
3. «Кривавий чернець».
4. «Чорний вершник».

Думаю, що зупинюся на першому. Він розкриває зміст центральної події роману — викрадення Юрієм Хмельницьким дівчат і — як наслідок — розгортання дальших подій.

«Полонянки» — теж не погано, бо саме навколо Златки і Стехи зав'язується сюжетний вузол твору.

«Кривавий чернець» і «Чорний вершник» — самі по собі назви гарні, але походять від персонажів негативного образу.

Сьогодні з Києва машиністка вишле машинопис третьої книги. Будемо звати її «Злочин після банкету», 350 сторінок. А я їй вчора послав ще 103 стор. рукопису. Це був початок «Шовкового шнурка». Але поскільки він сюжетно зв'язаний зі «Злочином після банкету», то я вирішив включити його в третю книжку. Отже, буде приблизно 450 стор. машинопису або 18—20 друкованих аркушів.

Тепер треба думати над «Шовковим шнурком». Що ляже в його основу?

Арсен і Ненко (тепер — знову Сафар-бей) привозять у Стамбул, Кара Мустафі, Юрія Хмельницького і його скарб. Їдуть не в офіційну резиденцію великого візира, а в його загородній палац в селі Еюні, що розташований в самому кінці затоки Золотий ріг. Тут — 1 500 одалісок. Парк. Палац. Служби.

Вони схвильовані: десь тут Златка!

Златка справді була тут. Її привезли сюди, мила, натирали трояндовою олією, іншими східними пахощами, одягали. Кара Мустафа побачив — закохався. Але Златка — ні. Кара Мустафа дав обіцянку: одружуся, коли завоюю Країну Роже-

вого Яблука — Західну Австрію. І утворю там нову імперію. Буду намісником або й імператором!

Підготовка до війни.

Палій зі своїми людьми заселяє Фастів. Одружується зі вдовою селянина. Приїзд послів польських на Запорозжя — йти на турків: Порадовський, Леонтковський, Менжинський.

Пригоди Арсена і Сафар-бея у Стамбулі. Ненко викрав значну суму грошей зі скарбу Юрася Хмельницького і за них підкуповують євнуха, який дозволяє Арсену проникнути в гарем візиря. Звичаї гарему. (Мелек-ханум: «Тридцять лет в гареме»).

Викрасти не пощастило. Кара Мустафа зібрався в похід і взяв з собою частину одалісок і Златку.

Похід на Відень.

Польща. Ян Собеський. Підготовка до походу. Дві партії при дворі — «анти — турецька» і «французька». «Марисенька» — королева Польщі, французька. Інтриги.

Ян Собеський збирає військо. Емісари — на Україну. Семен Палій, Іскра, Абазин, Самусь, Могила.

Похід під Відень.

Облога Відня. Кара Мустафа. Арсен і Сафар-бей. Два місяці турки не можуть взяти Відень. Мрії Кара Мустафи.

Прихід Собеського. Переправа на правий берег.

Арсен — у козацькому таборі. Провів козаків у розташування яничарів. Різанина. Яничари тікають. Паніка в турецькому таборі. Мюрад-Гірей кинувся з ордою назад.

Перемога. Трофеї.

Арсен відступає з турецькою армією.

Бій під Парканами. Перемога.

Білград. Кара Мустафа. Переживає.

Чауші від султана — на срібному блюді шовковий шнурок. Сафар-бей виконує вирок. Голову візиря на срібному блюді везуть до Стамбула — султанові.

Арсен проникає в гарем, який уже слабо охороняється, визволяє Златку. Прощаються з Ненком, йдуть на батьківщину.

Собеський дає Палієві та іншим полковникам «приповідні листи».

Фастів. Руїни. Бідність.

Палія в Немирові схопили поляки.

Арсен приїздить у Фастів. Нема Палія. Спихальський прибуває із Львова. Палій — у Підкамінному.

Арсен їде до Яблоновського. Відмова. У Варшаву до Собеського — ніяких результатів.

Тоді — у Фастів, бере валку козаків. У Підкамінне. Визволяє Палія.

Епілог.

Спихальський залишається у Фастові, у Зінки.

Роман і Арсен — одружуються.

Сцена: Арсен і Златка на горі, над Унавою. Мчить гонець. Що це? Знову війна... Пригортає Златку, ніби хоче захистити... Життя знову кличе на широку безкінечну дорогу, бо й само воно — дорога без кінця...

23. II. 1974 року, неділя

Позавчора Олесю зробили ще одну операцію: відкрили флегмону, що утворилася після видалення апендициту. $t = 39^\circ \text{C}$. Галя вчора, після нічного чергування, поїхала до нього. Я подзвонив пізно ввечері. Олесю трохи краще. $t = 37,2^\circ \text{C}$. Але в лікарні пробуде днів 7—10.

Не щастить хлопцеві. Бідолаха, вже переніс 4 операції. Хоч би ж все було гаразд. Кажуть, що після видалення апендикса зникає і гастрит. А він його мучив (чи, може, то апендицит?).

18 лютого закінчив «Чорного вершника», третю книгу тетралогії про Арсена Звенигору. 19 і 20-го був в Києві. Одвіз у «Молодь» рукопис, над яким ще раз серйозно попрацював цю зиму. Сподівався, як мені й обіцяли В. Біленко (головний редактор) і В. Сологуб, що запланують і видадуть у 75 році. Аж раптом Сологуб каже: «Перенесли на 76 рік». Чому? «Знаєте, історія... Хай трохи все це уляжеться»...

Я був просто приголомшений. Як просто можна убити, розправитися з письменником! Запланували на 73-й. Перенесли на 74. Потім пообіцяли на 75-й, бо ж є дві гарні рецензії (Сиротюка і К. Стецюк). І ось — одним помахом руки переносять на 76-й.

Я вже нікому й нічому не вірю. По суті, письменник — це людина поза законом. З ним видавці можуть робити все, що хочуть.

У «Веселці» справи трохи кращі. Сюди я надіслав шкільну повість «Сліди ведуть до моря». Запланували на 75 рік. Але ще не читали. І що скажуть — не знаю.

Отже, все це непевне. 74 і 75 роки — повне безгрош'я. Не знаю, як пережити. І як утримувати двох студентів. З «Посла Урус — шайтана» залишилося 200 крб. А якщо врахувати, що я 250 одержав по бюлетеню і за виступи, і вже витратив їх, то — нічого не залишилося.

На нашій вулиці сусіди (і я) організували кооператив по проведенню газопроводу. Теж потрібні гроші. І не малі.

Числа 14—15 лютого з Полтави подзвонив О.Г. Чуча, наш відповідальний секретар філії. Сказав, що для проведення партійної конференції сюди прибув секретар ЦК КП України Маланчук і висловив побажання мати в своїй особистій бібліотеці двотомник Ковіньки, мій роман «Посол Урус-шайтана» і якусь книжку Лісового. Ми тут, сказав Чуча, не можемо знайти твоєї книжки. Вишли. А краще передай лубенськими делегатами. Я передав військовими.

Цікаво, як обернеться для мене ця справа. Сподобається Маланчукові роман — буде все гаразд з 3 і 4 книжками. Не сподобається — не бачити мені їх видрукованими. Це безумовно.

В. Безорудько сповістив, що його повість «Привид Чорного острова» має вийти незабаром у «Радянському письменнику». Я сказав: «Вікторе Григоровичу, ви бачите, в якому скрутному становищі опинився Слава Канарейцев. Поставте його

ім'я на книжці поряд зі своїм. Це допоможе йому вийти в люди. Може, тоді і його сценарій піде. Звичайно, при вашому співавторстві».

«Ні, — відповів Безорудько, — я цього не зроблю. Він сам відмовився від співавторства. Я дам йому половину грошей. А прізвиська його на книжці не поставлю. Ми домовилися, що коли вийде книжка, я дам йому половину гонорару, а коли вийде сценарій і в ньому будуть ті сцени, що я придумав, то Канарейцев дасть мені половину гонорару за фільм».

Мені не залишилося нічого іншого, як стелити плечима і замовкнути. Адже ж я знав, як насправді все було навесні 1970 року, коли Безорудько довів Канарейцева до шаленства і примусив його цим кинути все і втекти з Лубен. Відомо мені і те, як він потім їздив до нього, цілувався і запропонував половину гонорару. Відомо і про анонімку Большакові про аморальність Канарейцева і т. д., і про лист Безорудька на захист Канарейцева. Мені здається, я в цьому переконаний, що анонімка — це діло рук Безорудькових друзів, якщо не його самого. Бо все це дуже зв'язано і подіями і часом.

17. V. 1974 року, п'ятниця

Давненько не відкривав я цього зошита. Залінився. Та й обставини не сприяли.

Тож коротенько про минулі місяці.

Олесь і досі не видужав, хоча і навчається. Не закривається свищ. Це вже скоро 4 місяці. От не щастить хлопцеві!

У квітні був на звітно-виборчих зборах у Полтаві. Обрали Чучу.

Працював над «Шовковим шнурком».

26 квітня за проханням «Зорі Полтавщини» зробив машиною подорож Лубни — Полтава — Гадяч — Лохвиця — Пирятин — Лубни. Їх цікавив відтинок — Полтава — Гадяч, та дорога, по якій у 1872 році їхав Панас Мирний і описав у нарисі «Подоріжжя від Полтави до Гадячого». Написав нарис «Від Полтави до Гадяча». Надруковано 12 травня 1974 року в переддень 125-річчя з дня народження Панаса Мирного.

30/IV — 4/V були діти — Олесь і Ларочка. Їхній приїзд — це свято для нас.

З 7/V по 14/V на Полтавщині відбувся Тиждень української літератури. Я був у бригаді, що відвідала Кременчук, Козельщину, Кобеляки (П. Усенко, Д. Косарик, А. Хорунжий, В. Березинський, я). Гостинно нас приймали всюди (звичайно, тому, що таке було розпорядження з області) і називали нас: «Письменники України», а не українські письменники. Дивно звучить! Але промовисто! Це вперше я чую таке визначення, хоча на Тижні були тільки українські письменники.

Ну, власне, це єдине, що різало уші. А загалом — все було дуже добре. Приймали чудово. Та й ми непогано виступали.

В перший же день О. Чуча сказав, що Гончар у автобусі, коли їхала Київська делегація, розповідав, що у Москві високо оцінили мого «Посла». Він познайомив мене з А. Хорунжим і той обіцяв дати про роман гарну статтю.

Після всіх переживань це був світлий промінь серед ночі.

Вчора з Галею їздили в Харків, узяти в медінституті дозвіл для проходження Олесем практики в Лубенській лікарні.

Сьогодні одержав з Болгарії листа від Чолова Петра Івановича. Просить дозволу перекласти роман і написати по його мотивах сценарій для фільму. Дуже захоплено відгукується про «Посла».

Може, це підштовхне третю і четверту книгу в «Молоді». Я забув сказати, що в «Молоді» холодно поставилися до третьої книги («Чорний вершник»), хоча вона має дві гарні рецензії. Перенесли спочатку на 76, а потім — на невизначений термін.

23 липня 1974 року, вівторок

П. Чолов попросив роман в оригіналі, на українській мові. Це вимога видавництва «Народна младеж». Відіслав.

В. Біленко в «Молоді» сказав, що гарантує вихід «Чорного вершника» в 1976 році, а «Шовковий шнурок» в 1977-му.

Не віриться.

В Київ приїхав В.А. Боярський. Зустрічався з ним в інституті геронтології. З годину розмовляли. Олесь видужав. Зараз на практиці в Лубнах.

Ларочка з подругою поїхала в Одесу.

А я ремонтую квартиру. Проводимо газ. Коли це кінчиться?

Потроху працюю над «Шовковим шнурком».

Зараз я такий бідний, що навіть не маю власних трьох копійок, щоб випити склянку квасу. А до виходу повісті «Слід веде до моря» ще більше року! Це — наслідок гоніння на історію. Всі мої плани рухнули. Адже я сподівався на перевидання «Посла» в «Дніпрі» в 1973, найпізніше в 74-му році, потім — на вихід «Чорного вершника» (або навпаки). А вийшло...

Доведеться жити в борг. А відомо, що життя в борг — це собаче життя.

1. IX. 1974 року, неділя

«История — главный учебник жизни». Як перекласти на українську? «Історія — головний підручник життя?» не те. Зовсім не той зміст.

Мабуть точніше буде: «Історія — великий учитель життя».

1—14 серпня подорожували по півдню України та в Криму. Наш маршрут: Лубни — Світловодськ — Олександрія — Кіровоград — Миколаїв — Херсон — Каховка — Перекопський перешийок — Сімферополь — Бахчисарай — Севастополь — Байдарські ворота — Ялта — Алушта — Коктебель — Феодосія — Старий Крим — Сімферополь — Алушта — Ялта — Алушта — Ялта —

Алушта — Сімферополь — Чонгар — Запоріжжя — Дніпропетровськ — Кременчук — Лубни. «Жигулі» не підводили. Ночували в палатці та в машині. Багато побачили, відвідали музеї, купалися в Чорному морі. Всі — а особливо діти — задоволені. Ларочка перед цим побула 10 днів в Одесі плюс майже два тижні в Криму — загоріла мов циганка. Олесь білошкірий блондин, але теж загорів дуже. Навіть я трохи.

З 24 по 28 серпня у нас гостював з дружиною Цветою і донькою Євгенією (Женею) Петро Чолов з Болгарії. Я їздив за ними в Харків (субота 24/VII), в неділю — у Великі Сорочинці на Сорочинський ярмарок, в понеділок — по Лубнах, у вівторок — теж, а 28-го одвіз у Київ.

Були у болгарському консульстві, у торгпреда віце-консула.

Того ж дня повернувся додому.

Г.М. Терещенко подзвонив і сказав, що є можливість одержати квартиру в Кременчуці. Перший секретар обіцяє.

21 вересня 1974 року, субота

Вчора продав «Жигулі». Одержав 4 690 крб. Покупець обіцяє надіслати додатково ще 150 крб., тобто половину комісійних.

14 серпня заплатив у Київському автомагазині 4 767⁵⁰ за «Москвич-408». Обіцяють, що буде десь на кінець вересня.

Отже, транспортні проблеми будуть вирішені.

З Кременчука від Г. Терещенка нічого не чути. Невже Григорій Михайлович хотів пожартувати зі мною? А я вже серйозно налагодився одержувати в Кременчуці квартиру і переїздити туди. Місто не погане, Дніпро, нова обстановка, так потрібна мені...

В. Боярський домовився в Комітеті по радіомовленню і телебаченню в Москві про багатосерійний фільм на основі «Посла Урус — шайтана». Єдина умова Комітету — ініціатива повинна виходити з Болгарії, щоб це був спільний радянсько-болгарський фільм. Я написав П. Чолову, щоб зайшов у свій Комітет і домігся такого листа. Не знаю, чи зуміє Чолов зробити це. Якщо зробить, буде молодець.

Нарешті, всерйоз засів за «Шовковий шнурок». Буду штурмувати, щоб за осінь закінчити. Знаю напевне, що «Таємний посол» («Посол Урус — шайтана», «Фірман султана», «Чорний вершник» і «Шовковий шнурок») — це моя найголовніша книжка, книжка життя, бо не знаю, чи зумію щось подібне написати після цього. Не ті сили.

6 жовтня 1974 року, неділя

Працюю над «Шовковим шнурком». Хотілося б закінчити до Нового року. Маю приблизно 100 сторінок.

Наступного тижня їду в Кременчук, до першого секретаря МК КПУ. Що він мені запропонує?

Галя переїздити не хоче. Боїться нової обстановки, нової роботи і т.п. А мені здається, — просто звикла до свого старого гнізда. Це так зрозуміло!

Від П. Чолова нічого не чути. Боюсь, що нічого він не зробить у Болгарському Комітеті по телебаченню. А шкода!

Сьогодні одержав за виступи в Зінькові 246 крб. Поверну трохи боргу (250 крб.).

Сьогодні я поцікавився, скільки заробив за 18 років літературної праці.

Вийшло: 1957 р. — 2 000 крб., 1959 р. — 2 400 крб., 1960 р. — 2 500 крб., 1962 р. — 1 840 крб., 1963 р. — 1 500 крб., 1965 р. — 2 400 крб., 1967 р. — 1 800 крб., 1968 р. — 8 000 крб., 1969 р. — 8 000 крб., 1970 р. — 4 050 крб., 1971 р. — 2 000 крб., 1972 р. — 3 200 крб., 1973 р. — 3 900 крб., дрібні публікації і виступи — 2 00 крб., а всього = 43 700 крб., що складає приблизно 250 крб. на місяць.

Не густо!

Ну, якщо рахувати, що я довгий час (до 1968 р.) працював учителем, одержуючи карбованців 60 пересічно, то мав 300 крб. на місяць.

В. Безорудько подзвонив, що одержав гранки роману «Привид Чорного острова». Радий. А як же Слава Канарейцев? Бідний Слава!

Приїхали діти (+ Толя). Від'їжджатимуть завтра о 5⁰⁰.

Машини з магазину не одержав. Самусь прислав 100 крб. Обіцяє прислати ще 50.

Наташа (дочка брата) закохалася в йорданця Муніра і хоче вийти за нього заміж.

12 жовтня 1974 року, субота

Дні — в роботі. Працюю над «Шовковим шнурком». Вже маю 106 сторінок першої частини та щось сторінок 30 з другої частини. Це — рукопису, що дорівнює приблизно 170 сторінок машинопису або 7 друкованих аркушів. Потрібно ще 7 аркушів. Планую, якщо буду здоровий, до Нового року закінчити.

Від Терещенка одержав телеграму, в якій він сповіщає, що перший секретар міськкому Козленко прийме мене в понеділок 14 жовтня о 10-й годині ранку. Завтра о 2400 віду поїздом.

Галя в зв'язку з цим переживає. Звичайно, їй важко розлучатися з Лубнами, де вона прожила 39 років. Та й — до колег звикла. А найголовніше — лякає майбутнє. Чи буде в Кременчуці краще? Чи не витратимось ми даремно?

Ну що ж — побачимо.

Хочеться мені мати свою квартиру. Бо хату ми не добудуємо швидко: нема грошей і не буде ближчим часом. Для цього потрібно витратити ще тисяч 6—7. А де їх узяти? Якщо повість чи роман і вийде, то всі вони підуть на дітей. Олесеві ще 2 роки, а Ларочці — 4 роки вчитись.

Головне ж — державну квартиру ми зможемо завжди поміняти на квартиру в іншому місті. Навіть на Київ.

У мене одна проблема — як бути з батьком. Брати його до себе (з його характером) не можу, бо це буде важке життя.

Поки здоровий — залишиться в Лубнах. Жити є де. Та й за нашою хатою буде наглядати. А настане час — заберемо в Кременчук.

20. 10. 1974 року, неділя

14-го жовтня був у Кременчуці. Разом з Г. Терещенком пішли на прийом до першого секретаря Михайла Георгійовича Козленка. Подарував йому «Посла» в російському виданні і «Червону троянду». Обіцяє хорошу квартиру весною. Отже, ще півроку сподівань...

Сьогодні вечором сидів, чистив горіхи, дивився «Время» і музичний (творчий) звіт якогось російського композитора («Ярославна»), а сам думав... І не даремно!

Думав про новий роман з часу війни. Назви ще нема, хоча вже є сюжет і 30 чи 40 сторінок. Однак не було стержня, який би зв'язав цей сюжет в тугий вузол. Тепер, мені здається, такий стержень я знайшов.

Ось він: помста!

На Лубенських полях Володя Бондаренко з вини німецького унтер-офіцера Віллі Ісляйба втрачає всю родину — матір, сестру, батька... А сам потрапляє в Хорольську яму.

Він знає адресу Ісляйба. Ісляйб — це не просто фашист. Це — його кривий ворог, якому Володя поклявся рано чи пізно відомстити. Вижити — і відомстити. Пройти через вогонь, через смерть — і відомстити!

В його серці поєднується ненависть до фашизму взагалі з ненавистю до конкретного носія цієї ідеї, цієї ідеології — Вільгельма Ісляйба. І він поклявся перед пам'яттю своїх рідних відомстити їхньому убивцеві...

Хорольська яма...

Київська епопея: викрадення сина доктора Малькомеса. Розвідник. (Чи визволення капітана Смольника).

Шталаг Освенціма в Татрах. Комендант-піаніст.

Словацьке повстання.

Прикований залізом...

Втеча.

У словаків. Видужання. Облава.

Знову втеча — в Німеччину.

У — Філіпсталль. Будинок Ісляйбів.

Вечір. Віллі — за столом у кріслі-гойдалці.

Розмова. Батьки Віллі.

Мати — Віллі, невже ти робив це?

Володя піднімає пістолет.

Віллі: — Убий мене! Убий мене! Не пожалій кулі?

І тут Володя бачить, що то — не людина, а тільки пів людини. Без рук, без ніг. Сидить не в кріслі-гойдалці, а в кріслі-візку. Смерть для нього — не кара, а щастя! Бо він позбавлений можливості не тільки жити, як людина, а навіть накласти на себе руки. Для нього життя — це повсякчасне страждання.

— Убий мене! Убий мене! — благають його уста, благають його очі.

І здригнулася рука з пістолетом і поволі опустилася вниз.

Віллі Ісляйб уже покараний. Більшої кари йому не придумати. І здається, він це усвідомлює.

11. 11. 1974 року, понеділок

Вчора був проїздом з Хорольщини Борис Комар. Забіг на п'ять хвилин. Розповів, що у нього на рецензії моя повість «Слід веде до моря». Рецензію дасть позитивну. Але зробив (поза рецензією) кілька зауважень, з якими я цілком згоден (подорож на човнах по морю неможлива, перенести дію з Кременчука в одно місто, Марійка...).

Працюю над «Шовковим шнурком», незважаючи на те, що історична тематика все ще під забороною, як сказав Б. Комар. А так — що буде!

А буде — безгрошів'я і розпач. Упевнений!

«Проклята літературна праця!», як сказав той же Комар.

Справді, бути сьогодні письменником (та ще периферійним) дуже важко. Залишилося таке вузьке вушко, в яке треба пролізти! І того не можна, і про те не пиши, і не так...

А — про що і як?

Плюну на все та підучителювати. Буду спокійний і щомісяця матиму якихось 150 крб. Хоча і вчителювати зараз (та в мої роки!) важко. І Петро про це пише.

28. XI. 1974 року, четвер

Вчора одержав з Болгарії від Петра Чолова звістку про те, що заступник головного редактора Болгарського телебачення Нікола Кіров зацікавився ідеєю створення телефільму по моєму роману.

Звичайно, кожен, хто прочитає роман, висловлює думку, що роман дуже цікавий, захоплюючий і кінематографічний.

Але... Від захоплення до фільму — «дистанція огромного размера».

Числа 15—16 відіслав у Київ першу частину «Шовкового шнурка» для передрукування. Працюю над другою частиною. Хотілося б закінчити до Нового року. Боюсь, що не встигну.

15. XII. 1974 року, неділя

Завтра відішлю друкарці 85 сторінок (три розділи) другої частини «Шовкового шнурка». Вже написані два підрозділи та епілог з кінцівки роману. Думаю, що до Нового року закінчу роботу над рукописом.

Як завжди, багато сумнівів, вагань... Чи цікаво? Чи доладу? Вже зроблено два варіанти, тобто переписано роман двічі від руки. А скільки попереду?..

Наташа (братова дочка, а моя племінниця) закохалася в араба з Іорданії, студента п'ятого курсу Київського медінституту Муніра Набера і 31 грудня цього року виходить за нього заміж. Ні вмовляння, ні сльози матері не допомогли. Всі ми вже змирилися з таким її вибором. Сам хлопець (28 років) не поганий. Може, навіть, вона і щаслива буде з ним, але коли подумаєш, що поїде Наташа назавжди з рідної країни в зовсім чужу по духу, по звичаях, мові і політичному устрою країну, стає страшно. Що її чекає? Ностальгія — це важка хвороба...

В моєму житті й житті моєї сім'ї можуть у 75 році настати теж досить великі зміни. В Кременчуці мені можуть дати квартиру — і я зовсім не проти того, щоб залишити назавжди (або на кілька років) Лубни і поселитися в тому непоганому місті над Дніпром. На післязавтра мене викликають в житлову комісію міськради м. Кременчука. Що то скажуть?

Невже закінчується лубенський період мого життя?

Тут я прожив 21 рік. Бувало всіляко. Але в цілому — це найщасливіший і найкращий період мого життя.

Тут я зустрів свою майбутню дружину, тут народилися мої діти, вирости і стали вже дорослими, тут я написав цілий ряд своїх творів і кращі серед них — роман «Таємний посол» і цикл поем-казок, поем-легенд для дітей.

Але тут я зазнав і найважчих втрат від яких і досі не відійшло моє серце — трагічна смерть матері восени 1961 року і передчасна смерть брата Михайла, який помер у страшних муках 16 жовтня 1972 року. Ці дві втрати я пережив так важко! Такий гіркий слід залишили вони в моїй пам'яті, а рубці — на серці! Що затьмарили все моє щастя!

Тому, якщо доведеться, залишу Лубни без жалю, хоча й не знаю і не можу знати, як приживуся на новому місці.

Якщо буде добре, то перетягну туди старого батька, а новий будинок продамо. Хіба, може, хто з дітей захоче там жити.

22 грудня 1974 року, неділя

Четверта година дня. Щойно закінчив «Шовковий шнурок». Відсилаю останню «порцію» на передрукування.

2 січня 1975 року, четвер

19 грудня купив у Київському автомагазині автомобіль «Москвич-408». Того ж дня приїхав на ньому об 11 годині вечора додому. Був у «Веселці». Взяв повість «Слід веде до моря» на доробку. Зараз працюю. Вже маю готових 160 сторінок. Ще потрібно 120, з них сторінок 70-80 є, решту треба написати, на цю роботу — січень. Потім — «Вогонь на себе», давно запланований у «Молоді».

31 грудня були з Галею і дітьми на весіллі у Наташі — моєї племінниці. Вийшла заміж за араба з Іорданії Муніра Набера.

Ларочка хворіла з 26 по 31 дома, — катар. Турбуємося за неї. Завтра подзвонимо.

3 січня 1975 року, п'ятниця

Надія Хоменко вже який тиждень в лікарні. Як тільки людина ще тримається на світі. Тиск безперервно високий, неврастенія, ревматизм... Нема хвороби, яка б не гнітила її. А тримається життя в тілі!.. страшно дивитися.

А Петро Лубенський — молодець. 66 років, а виглядає парубком, атлетом.

Мене він іноді дивує. Все про всіх у місті, в Полтаві, в Києві, Москві знає. Різні плітки, звичайно. Звідки? І пам'ять на цей мотлох колосальна. Всіх, хто говорить по-українськи, називає українофілами (а в душі — націоналістами). Яюсь і покійного Мишу назвав українофілом, за те, що завжди говорить по-українськи, бо по-російськи говорить з страшним акцентом.

Чим більше пізнаю Петра Лубенського, тим менше його розумію. Загадкова особистість! Блискучий розум — і відсутність таланту...

13 січня 1975 року, понеділок

Числа 7 чи 8 закінчив доробку повісті «Слід веде до моря». Послав рукопис друкарці.

Петро Лубенський запропонував на основі цієї повісті написати п'єсу для дітей. Хай пише сам. Я співавтором не хочу бути. Треба писати щось своє, нове. А п'єса не дасть мені ні грошей, ні слави. До того ж мене в міністерстві культури не пропустить Нестеровський та «інша братія».

Уже днів два-три працюю над романом (чи повістю) з часів війни. Початок її написав ще в березні 1973 року. Хотілося б написати щось значне. Чим далі відходить від нас війна, тим величнішою і жорстокішою вона здається. І не на фронті, головним чином, хоча там гинула кожного дня дивізія, а то й дві (в середньому — тисяч 7—10). Страшним був німецький тил, де йшла така страшна й жорстока боротьба (в різних країнах, а в нас особливо), що й уявити важко. Ось про цю боротьбу, про наше життя в той час і хотілося б написати.

15 січня 1975 року, середа

Увечері вчора приїхав Олесь. Два екзамени здав на «5». Готує нервові хвороби. Завтра приїде Ларочка.

І знову наше святе сімейство буде разом. Оце й щастя для нас, батьків!

Прочитав «Ми — не з легенди» Ю. Збанацького. Перша і друга частини дуже гарно. Вчувається запах часу. Третя частина — вже не те: і партизанський командир і автор стають дипломатами, багато чого не договориють.

Правда, добре змальовано форсування Десни і Дніпра. Правдиво підкреслено, що не армія по суті захоплювала плацдарми на Правобережжі, а партизани. Дехто з офіцерів досить легко зробив собі за форсування героя (Збанацький називає три імені). На мій погляд, це звання варто було присвоїти партизанам, які утримували в своїх руках переправи.

Чому я назвав автора дипломатом? Та тому, що під кінець «партизанки» багато хто з партизанських командирів почав уже задалегідь думати про вислуги, нагороди, відзнаки, тому, що автор курить фіміам багатом живим і неживим керівникам і збивається на протокол, відійшовши від художньої оповіді (ну, це, власне, торкається тільки післямови).

А, взагалі, ці мемуари — вагомий внесок в нашу мемуарну літературу про війну. Авторів пощастило намалювати яскраві картини воєнних літ, образи людей того часу, передати дух, запах, колорит епохи. Мені (для мого роману) книга Збанацького навіяла безліч спогадів, відкрила чимало нового.

А роман не йде. Чи тому, що не бачу «Київсько-го» періоду в житті героя, чи тому, що почуваю себе спустошеним. Адже три-чотири місяці напружено працював, все закінчив — а тепер відчуваю спад енергії. До того ж зараз в Комітеті вирішується доля «Чорного вершника». Як він там?

Чомусь довго друкарка не присилає «Шовкового шнура». Теж хвилююся: хоча б не загубився, бо то ж єдиний примірник.

18 січня 1975 року, субота

Вчора приїхала з Києва Ларочка. Здала екзамени добре: на «4» і «5».

Вся моя родина дома. От і щастя! От і радість!

Роман почав писати з кінця. Те, що бачу. Кульмінація і розв'язка: Словакія, розвідка, полон, прикутий кайданами до дерева, рубає руку, порятунок, облава, Гессен, в сім'ї Віллі Ісляйба, помста...

Не придумаю назви.

8 лютого 1975 року, субота

Сьогодні закінчив вичитувати машинопис «Шовкового шнура». Можливо, наступного тижня відвезу в Київ.

Повість «Слід веде до моря» здав у «Веселку» 28 січня.

Діти їздили в Москву (25.01—02.02.75), побували в Кремлі, в Мавзолеї, в театрах, музеях... Задоволені.

Зупинялися у Лесі Ласкавої.

Розповідають, що вона віруюча людина.

Безорудько їздив у Київ — дав Славі Канарейцеву 1 000 крб. за повість «Привид Чорного острова», написаний у співавторстві з Канарейцевим. Дружина дала, що це все. Мовляв, В.Г. потрапився на передрукування, на поїздки у видавництво тощо.

Ну, що ж — я так і думав. Цього можна було чекати А якщо повість має 9 аркушів, як сказав В.Г., то при тиражі 30 000 він одержить приблизно 4 000, а при тиражі 65 000 — 5 000 крб.

13 лютого 1975 року, середа

11—12 лютого був у Києві. Одвіз у «Молодь» «Шовковий шнурок».

Зайшов до Федосенка, і він делікатно спитав як справи. Я відповів, що в Комітеті план 1976 року затвердили. А він: «Раджу вам тримати зв'язок з головною редакцією. Я там краєм вуха чув, що в ЦК відхилили, мовляв, занадто багато приділено уваги Січі... Не знаю, про кого йшла мова...»

У мене відірвалося серце. Я зрозумів, що про мене.

Біленка не було. Тому я поїхав додому, а сьогодні передзвонив. На моє запитання: «як мої справи?» — відповів: «Не дуже добрі. Перенесено на 77 рік».

От — і все.

Ні «Чорний вершник», ні «Шовковий шнурок» не вийдуть. Перенесення на 75, потім — 76, тепер — 77 рік — це тільки ввічлива форма вбивства. Або — злидні й голодна смерть...

Будь прокляте все!

16 лютого 1975 року

13-го був у Києві. Біленко сказав: У ЦК дозволили видати тільки один історичний твір. А поскільки роман Романа Чумака вже давно прийнятий видавництвом і автор забрав частину грошей, то вирішили дати його. А Вам перенесено на 1977 рік.

От і все! Просто і легко!

21 лютого 1975 року, п'ятниця

Сьогодні мені 54 роки. Не віриться, що звертає на старість.

Щойно закінчив доробляти «Посла Урус-шайтана». Завтра сяду за «Фірман султана». З «Дніпра» у відповідь на мій лист на ім'я О. Бандури Стаєцький повідомив, щоб я здав рукопис «Таємного посла». Обіцяє на 77 рік. Але знову ж додав: «У Москві вийшов роман... Їм що — їм можна... А нам...» Словом теж проблематично. Але доопрацювати треба, бо у «Молоді» вийшов з безліччю огріхів, помилок, недоглядів. Особливо мовних. Просто жах!

Вчора одержав листа з Болгарського телебачення від Гаврила Ченова.

Справа з фільмом вирішиться в березні, коли буде спільне радянсько-болгарське засідання по наміченню планів на наступні роки.

Теж не вірю в успіх. Далека історія. Та ще й українська!

2 березня 1975 року, неділя

28 лютого відзначили 50-річчя художника Василя Івановича Семенюти. В Будинку культури

і в нього дома. Петро Лубенський напився. І здається це вже не перший раз. Про це говорили і Борис Ванцак і В. Безорудько. Мабуть, починаються ті страшні запої, яких він не знав ось уже більше 17 років.

Сьогодні закінчив доробляти «Фірман Султана». Підбрав рецензії, російське видання — днями повезу в Київ. У «Дніпро».

Щойно повідомили, що Ларочка хвора — болить горло, болять суглоби. Безперечно, починається ревматизм.

Бідненьке дівчатко! Хоче робити операцію.

5 березня 1975 року, середа

Позавчора і вчора був у Києві. Заходив до Миколи і до Стаєцького. Заніс «Таємного посла».

У Ларочки гострий ларингіт.

6 березня 1975 року, четвер

Я, здається, все зробив, щоб у 75—76—77 роках видатись. У «Молоді» лежать рукописи двох книжок — «Чорний вершник» і «Шовковий шнурок», що складають другий том «Таємного посла». В «Дніпрі» — дороблений і виправлений варіант «Таємного посла», перший том. У «Веселці» — повість «Слід веде до моря».

8 березня 1975 року, субота

Вчора в нашій місцевій газеті з'явилася редакційна стаття, спрямована на те, щоб убити трьох письменників — мене, Безорудька і Мостового.

15 березня 1975 року, субота

Жахливі дні я пережив. Та ще вони й не кінчилися. Ми втрьох послали секретареві обкому Горобцю І.Ю. листа, в якому протестуємо проти такої «критики» і відмовляємося співробітничати в нашій газеті.

Чекаємо відповіді. Не виключено, що нам дадуть бичем між вуха.

Працювати не можу. Тиск. Болить голова. Безсилля. Душевна депресія.

Нічого не чути про повість «Слід веде до моря». Останній раз Тихонов прийняв мене холодно. Дивно говорила й редактор. Невже знімуть? Це буде крах.

Заборгував 1 000 крб. Якщо повість не вийде, надії на майбутнє ніякої. Доведеться продати машину або хату.

24 березня 1975 року, понеділок

З обкому — ні слуху, ні духу. Видно, вирішили це питання «спустити на тормозах». Ще б пак! Розбирати — це означає визнати ганебний промах і газети і міськкому.

З Києва теж нічого не чути. Невже повість не піде? Це буде катастрофа! І не тому, що залишуся без засобів до існування, а тому, що буду вбитий морально і не зможу нічого написати. Для твор-

чості (особливо для прози, для повісті, роману) потрібна душевна рівновага, спокій, щоб усе обдумати, виважити і, не поспішаючи, звести кінці з кінцями... Може, хтось і може писати в збурених почуттях, я ж — ні...

20 березня сповнилося 20 років Ларочці.

Доросла донька, моя Ларочка!

Хай же буде щасливою і здоровенькою! Це в житті головне!

16 квітня 1975 року, середа

З обкому на ім'я Безорудька був лист: як тільки повернеться з відпустки секретар МК Сурмач, ми розберемо вашого листа. Повернувся. Ждемо.

Солонько подзвонив: художник приніс малюнки, прийняли. 23 квітня по плану повинні здати повість на виробництво.

Пишу воєнний роман (для «Веселки»). Написано десь аркушів 3,5—4, тобто 1/4 частина.

У В. Безорудька вийшов роман «Привид Чорного острова». Читати не можу й не хочу (прочитав сторінок 20—30): все це повністю відповідає сценарієві С. Канарейцева. Бідний Славка! Йому В.Г. дав 1 000 крб. Оце все, що він має за свій твір. Тепер твір не його. Не знаю, як подивляться на сценарій, якщо він подасть його під своїм ім'ям. З нього посміються.

19 квітня 1975 року, субота

Всі на суботнику, а я хворію: весняний катар. Чхаю, з носа тече, голова така важка, ніби налита свинцем. Працювати не можу. Хоча т' нормальна, а сили зовсім немає.

Я знаю цей стан — бридкий. Не раз хворів і завжди з важкими ускладненнями. Боюсь, щоб і зараз не вдарило по серцю, бо вичухуватись доведеться кілька місяців.

Допомагаю Галі по господарству: вчора загородив тинок, вигладив білизну, сьогодні — прибрав у квартирі, помив підлогу. Все їй легше трохи, бо ж тягне 1 1/2 ставки, що дає нам змогу якось жити. Правда, за осінь і зиму я позичив 1 000 крб. для дітей, але основу нашого бюджету складає її зарплата (200 з чимось крб.).

Я втрачаю надію на літературні заробітки. І раніше вони були невеликі, а зараз — ніякі. З «Веселки» й далі не присилають договір. Якщо повість не піде — не знаю, що робити.

Зараз я приречений на голодне існування. У видавництвах лежить три рукописи («Слід веде до моря», 10 арк., «Чорний вершник», 18—20 арк., «Шовковий шнурок», 14 арк.), тобто 42 аркуші, а також перевидання «Таємного посла» (29 арк.). Всього — приблизно 70 аркушів. Але ж ім ходу нема! На моєму шляху горить червоне світло... Коли ж дадуть зелене?

11 травня 1975 року

4 травня був у Києві. Зайшов у «Молодь». Причому довго не зважувався — заходити чи ні?

Сидів у машині хвилин 15 — думав. Ну, що я скажу головному редакторові? Чи директорів? І що вони мені скажуть? Як і раніш, не обіцяють, що запланують роман на 77 рік?

І ось — розмова з редактором Н.Б. Марченко.

— Ви читали мій рукопис? («Шовкового шнурика») — спитав я.

— Читала. Все гаразд. У червні буду редагувати. Ось тільки назву треба змінити, бо «Чорний вершник» — не підходить...

Я не зрозумів. При чому тут «Чорний вершник».

І тільки коли зайшов до Біленка, той зразу спитав: «Ну, що? Не было бы счастья, да несчастье помогло?»

Я теж не зрозумів.

— Ну, як же — «Чорний вершник» запланований на 1976 рік!

— ???

— Романа Чумака ми почали читати і побачили, що там не все гаразд... Тому зняли.

— Я дуже радий. Але мені прикро, що постраждав Роман Чумак.

— Не хвилюйтеся. В тому, що виштовхнуто Романа Чумака ви абсолютно не причетні, а ось у тому, що в січні було виштовхнуто з плану вас, Роман Чумак причетний...

«Так ось воно як!» — подумав я.

Біленко тут же дав мені «Тематичний план». Справді, я стою в плані.

Це просто неймовірно! Але факт! — як кажуть. Отже, «Таємний посол» буде! Через всі перешкоди — буде!

10 червня 1975 року, вівторок

Травень — безплідний. Не написав ні рядка.

З 6 по 20 виступав. У Лубнах, в Пирятині, в Лохвиці. З Гадяча, де в райкомі нас (Джумагулов, Юренко, я, Рясний) прийняли холодно, навіть вороже я відразу ж через годину, втік додому. Юренко поїхав наступного дня. А Джумагулов з рюкзаком зайшов до першого секретаря і відрекомендувавшись, сказав:

— Я за эту землю кровь проливал, а меня здесь так встречают...

Зразу ж послали за Чучею машину в Полтаву, привезли, але захворів Рясний (тиск 220/120) і не дав путівок.

Потім, приїхавши, мазав хату вісім днів. А це — сплю. Чи втома дається взнаки, чи погода (парко, грози, дощі) — сідаю до столу і сплю.

26 травня дзвонив у «Веселку». «Слід веде до моря» відредаговано, обіцяли незабаром здати на виробництво.

Завтра їду в Київ — дізнаюся.

З 1 червня у «Молоді» має редагуватися «Чорний вершник».

З-го червня був у Полтаві на зборах. Виступав.

Весь час у сім'ї дебатуємо питання про переїзд у Кременчук. Після 20-го поїдемо — подивимось.

28 червня 1975 року, субота

25—26 червня був у Києві. Відвіз Олеся на екзамени. Побував у Ларочки в гуртожитку, у Наташій Муніра. Діти здають екзамени на «5». Молодці! Наташа закінчила інститут. Лікар. Я привітав її. Згадали вступні екзамени у Ворошиловграді. Згадали Мишу покійного...

Був у В.І.. Відмова. Зате... обіцяє.

Мурченко редагує «Чорного вершника». Вже є ескізи малюнків. Попросив Біленка, щоб дали «Шовковий шнурок» на рецензію в інститут історії.

У «Веселці» повість «Слід веде до моря» пішла на виробництво. Нарешті! Скільки я ждав цього! Це ж з 1972 року, коли вийшов «Восвода Дмитро», я не друкувався у «Веселці».

Це літо, бачу, буде безплідне. Приїхали племінники. Шум, розгардіяш, — не творча обстановка.

На днях поїдемо з Галею в Кременчук. Твердо вирішили квартиру брати. Мені особисто будинок не потрібен. Цілком досить невеликої квартири, щоб спокійно жити і працювати.

5 липня 1975 року, субота

2-го липня були в Кременчуці. Разом з Терещенком зайшли в житловий відділ. Виявилось, що мене поставили у списки на кооперативну квартиру. Гм, хто ж це так посміявся?

Пішли в міськраду. Добралися до якогось Голубева. Це робив він. Прикидається, що нічого не знає. Яке свинство!

Обіцяє повернути справу на новий розгляд. Я залишив Терещенкові всі довідки. В понеділок піде до нього.

Але ж втрачено півроку!

Олесь у військових таборах. Ще не відомо де: нема листа.

Ларочка в Києві, на сестринській практиці.

Вчора з Лубенським, Безорудьком, Мостовим виступали в ВІЛАРІ, с. Березоточа.

Дома бедлам. Працювати не можу. Крики, бренькання на гітарі, магнітофонна музика, все розкидано, брудно... І так буде тривати два місяці (а малий — до листопада). Розум можна втрачати.

23 липня 1975 року, середа

19—20 липня з Галею і Ларочкою їздили у Ясногородку до Петра: оженився Юрко. Було більше 200 гостей.

Двічі побували в П'ятихатках біля Обухова у військовому таборі. Олесь схуд, не діждеться, коли додому. Про службу в армії і слухати не хоче.

21-го в понеділок, білили кімнату Ларочки в гуртожитку.

Того ж дня побував у «Молоді». Мурченко відредагувала «Чорного вершника». Сцену в Чорній долині викинула.

16 серпня 1975 року, субота

Все літо в хаті гамірно — гості з Києва. Тому писати не міг. Працював біля хати — помазали, поштукатурили, побілили двічі, а зараз приводжу до божого вигляду вікна.

13 серпня відіслав верстку повісті «Слід веде до моря». Отже, в цьому місяці підпишуть до друку.

Числа 1-2 серпня приїздив Слава Канарейцев. Привіз копію листа Безорудькові — машинопис на 47 сторінок через інтервал, чи 1/2 інтервалу. Вилит у ньому все зло і відчай. Не жалів чорних фарб.

Другого дня вранці попросив мене подзвонити В.Г., — чи не бажає той зустрітися? Безорудько сказав: «Хай приходить. Я ждатиму біля воріт. Підемо в місто — і поговоримо». Я одвіз Славу.

Через півгодини Канарейцев подзвонив і розповів, що Безорудько категорично відмовився заплатити 1/2 гонорару і сказав, що Слава може подавати в суд. Тоді Слава зайшов на пошту і послав йому листа.

5-го серпня у Безорудька померла теща. Мене попросили допомогти в підготовці до похорону. В машині Безорудько сказав: «Я отримав листа від Слави, прочитав початок і кінець — і спалив. На це я відповів, що Слава надіслав мені копію цього листа. Безорудько або недочув, або ж зробив вигляд, що не чує. Я припинив мову. Далі він сказав: «Написав йому коротко — подавай у суд. Присудить суд заплатити — заплачу. Не присутити — не заплачу».

Ларочка 28.07—8.08. була з Танею Чорною (подружкою) в Криму (Алушта).

Не пощастило Леночці. Здавала вступні екзамени в Ворошиловградський медінститут. Твір — 4, хімія — 3, фізика — 3... Біології не здавала. Приїхала додому. Піде працювати на «Лічмаш». Така досада!

9 вересня 1975 року, вівторок

Гості й діти роз'їхалися, але все ще не працюю. Забирає багато часу хата і різні осінні заготовки.

27 серпня відвіз у Київ Олеся. Того ж дня повіз батька в онкоінститут, де йому лікар Лещенко видалив поліп прямої кишки. Це була амбулаторна операція. Увечері повернувся з батьком додому.

29-го відвіз Ларочку.

О.І. Ковінька попросив звести його з моїми пекрекладачами. Зробив це.

Одержав 147 крб. на творче відрядження. Їдемо 12-го вересня з Галею в Закарпаття. Зараз готуємося до цієї мандрівки.

Лікую слух у лікаря Трактовенка. Продування, В6, В12, нікотинова кислота. Наслідків позитивних поки що немає. Боюсь, що у мене неврит від антибіотиків, якими починали мене в 1967 році. Шум у вухах не зникає.

Канарейцев не відповів на мій лист.

Леночку влаштували на «Лічмаш» світлокопірувальницею.

Ларочка — в радгоспі «Зоря» Броварського району. У п'ятницю заїдемо.

24 вересня 1975 року, середа

Вчора Ларочці зробили операцію (О.Г. Галушка) — видалили гланди. На вечір піднялася t° — 38° . Сьогодні вранці — N, почуває себе краще.

До 20-го була в радгоспі. Весь час поболювало горло. Тому зважилася на операцію. Молодчина! Тепер позбудеться загрози ревматизму і почуватиме себе добре...

12-го вересня ми з Галею вирушили в подорож. Виїхали десь о 10-й ранку. О 2-й пообідали в Дарниці — і повернули на Прилуки, в радгосп «Зоря» (с. Світільне), де зі студентами працювала Ларочка. Побували на полі (помідори) в піонерському таборі, в лісі, забрали Ларочку і її керівника, викладача інституту, і поїхали до Києва. Заїхали до Олеся, завезли Ларочку в гуртожиток і переночували у Волощенків.

Вранці 13-го Ларочка мала зробити аналізи, але, як от дізналися по приїзді, не зробила, бо її подружка Наташа Свідерська звихнула ногу, і їй довелося возити її в лікарню...

Ми ж вирушили о 730 на Львів.

Наш маршрут: Київ — Житомир — Бердичів — Любар — Ямполь (дуже погана бруківка, помучилися), Крем'янець — Почаїв (заходили увечері в Лавру, правилося, повно людей) — Червоноармійськ (ночівля у препоганому готелі, дощ, я сходив у міську препогану баню).

14-го ранком: Львів (поїздили по місту після того, як побували на бідній «барахолці») — Миколаїв — Дрогобич — Трускавець — Стрий — Сколе — Свалява (нічліг у готелі).

15-го: Мукачів (Мукачівський замок), Ужгород (побував у Спілці, завірив відрядження) — Чоп — Берегове — Виноградів (нічліг у готелі).

16-го вересня: Хуст — Міжгір'я — Синевирське озеро — Хуст — Тячів — Рахів — Ясиня — Яблонецький перевал (ночівля у колибі у гуцулки Ганни Іванівни Костюк).

17-го: Яремча — Надвірна — Івано-Франківськ (зупинка і обід у Галіних родичів) — Бучач — Тернопіль (ночівля у готелі).

18-го: Підволочиськ — Хмельницький — Вінниця (нічліг у готелі, гостини у М.М. Малишенка).

19-го: — Бердичів — Житомир — Київ — Лубни (о 18⁰⁰ в'їхали в двір).

Подорож цікава. Але стомилися.

Ще раз переконався, що Погодін (російський буржуазний історик) мав рацію, коли говорив, що український народ прийшов на Наддніпрянщину після погрому Батієвого. І прізвища, і звичаї і мова, і топоніміка говорять за це. Ми — з Карпат, з Прикарпаття, Волині, з Молдови і Трансільванії (звідси зв'язки кривні з болгарами).

А ще раніше — напевне фінські племена: Боршава, Іршава, Свалява, Байлова, Тересва, Іква, Унава... А там, далі на північ, — Даугава, Краслава, Баркава, Ярва, Пильва, Нарва, Нева, Москва, Балтинава, Плава...

2 жовтня 1975 року, четвер

В суботу, 27 вересня, приїхав Олесь. Залишився без грошей. Поїхав у понеділок вранці.

Вчора цілий день провів з кореспондентом Українського Радіо Марією Яківною Зарудною. Записала на плівку розповідь мою про життя, про творчість. Сестра Миколи Зарудного.

Ларочка почала видужувати. Горло ще поболює, але діло йде на поправку. З'явився апетит, трохи посвіжіла. В суботу їдемо в Київ.

7 жовтня 1975 року, вівторок

В суботу відвіз Ларочку в Київ. Катерину Андріївну до Зіни. А батька — в Мостище до родичів. Проїздив Новосілками. Вперше за 15 років (після смерті матері, а потім брата мені було страх боляче з'явитися в рідних місцях).

Від Музич до Мостищ прокладено асфальтну дорогу. Про неї я мріяв з юних років. Звичайно, добре! Чудово! Але Новосілки змінилися — і стали чужі. Озера висохли, переорані. Верби понад шляхом зрубані (одна чи дві ще стоять), все стало чуже і не таке поетичне...

В Мостищах побував у дядька Грицька (Григорія Васильовича Дженджері, матиного брата), у Василя Цесаренка, з яким бідував у Німеччині, у тіток Теклі та Марії.

О пів на восьму вечора через Новосілки поїхав у Ясногородку, переночував у Петра і Ліди. Говорили до 3-ої ночі. В неділю поснідали і в пів на 11-ту вони мене провели до Неграшів. (Бачився також з Іваном Служенком, другом шкільних років).

Заїхав у Києві до Волощенків — і додому.

Вчора дивився футбол «Динамо» Київ — «Баварія» Мюнхен. Наші хлопці грали чудово, елегантно, майстерно. Виграли 2 : 0. «Суперкубок» наш! Ура! (Я старий прихильник і болільник цієї гри).

Сьогодні після піврічної перерви (з 8 березня) сідаю до столу. Потрібно працювати. (Воєнний роман).

14 жовтня 1975 року, вівторок

Сьогодні розмовляв з Т.С. Талановою (онколог), вона одержала з Київського онкологічного інституту результати дослідження: у батька підтвердився рак прямої кишки. Бідний батько, як він боявся цього, бажав собі легкої смерті від інсульту або інфаркту... А доведеться помирати в страшних муках.

15 жовтня 1975 року, середа

Завтра — три роки з дня смерті брата. Бідний мій Миша (Мишка, як ми звали колись у дитинстві), скільки недожив ти! Як мінімум 25 років! Жахливо!

Сьогодні з Ірою і Антоніною Василівною їздили на кладовище.

Батько піде завтра. Сам. Так хоче.

Передивився записи в щоденнику. Виявилось, що «Таємний посол» я розпочав десь наприкінці 1963 року, бо на 28.01.64 було вже 80 сторінок. А закінчив «Шовковий шнурок» 22 грудня 1974 року. Отже, 11 років!

22 листопада 1975 року, субота

Більше місяця не заглядав у цю книгу. А за цей час трапилося чимало такого, що і обрадувало мене і опечалило і стривожило.

Перш за все, вийшла моя шкільна повість «Слід веде до моря». За неї одержав 4 143 крб.

Друге. Наприкінці жовтня виступав разом з Миколою Шаповалом у Лохвиці та районі.

Третє. 14 листопада раптово захворів батько. Пішов до сусідок (Карпенки), розмовляв, сміявся — і раптом йому відібрало мову, скривило ліву частину рота, закрилось ліве око, отерпли нога і рука. Забрали в лікарню, де лежить і досі. Трохи відпустило руку, ногу і губи. Але язик погано слухається його. Говорить неясно, з трудом. Більше спить. Заторможеність психіки. Нелад з кишечником і сечовим міхуром. Апатія, безсилля... Стан важкий. Боляче дивитися. Чим закінчиться — невідомо. Лікарі прямо мені не кажуть, але по всьому видно, що розцінюють його стан як майже безнадійний. Тим більше, що в Києві підтвердили «СА».

У неділю, 16.11.05, їздив до Києва. Здав у «Молодь» верстку «Чорного вершника». Олеся перевіз із гуртожитка знову на квартиру, бо в кімнаті іракці грають в карти до п'ятої години ранку, курять, розмовляють. Спати неможливо.

7 листопада, після демонстрації, прийшов додому і вийняв з поштової скриньки кілька листівок. Серед них — анонімний лист, що вразив мене, як грім серед ясного неба.

Наводжу його повністю.

Адреса написана так: Полтавская обл., г. Лубны ул. Пятікопа, 30. Малику (Сиченко) Владимиру Кирилловичу.

Текст: Уваж. гр-н Владимир Кириллович!

Сообщаем, что у Советских развед. органов по идеологии есть две оценки: правильно и неправильно.

(ВИЛ — иниц. В.И.Ленина).

Исходя из этого, Ваши национал-социалистские произведения, а также не Ваши (обделанные) — например(?) о Довбуше (легенды) и другие романы из библиотек секретно изъяты. Оставлены Советские Ваши книжки.

Оставленна будет Ваша последняя книжка в изд. «Р.П.», если переделаете и сократите на половину — напишите о дружбе России и Украины.

Нам известно, как вы сохранились в Германии у нацистов-фашистов и откуда берете материал для книжек. Пишите только по-советски!

Принято по военному телефону на станції Арсенал — Метро (Київ — Москва). От Разв. упр. СССР (Р.У.С.) от доброжелательных русских людей.

Полковник Марусев
сообщения, держать в тайне, как гос. тайну!

Ось як!

Що це? Дружня пересторога? Ніяк не схоже.

Психічна атака з КГБ? Не віриться.

Якийсь недруг? Щоб просто попсувати мені нерви? Можливо.

Але хто?

1. Роман Чумак? Причина — зняття його роману в «Молоді». Але ж він повинен був знати, що я ні при чому. Навпаки, він усе зробив у Комітеті й ЦК, щоб відставити мій «Ч.В.», а залишили в плані свій роман.

2. Інших не бачу.

Написано, звичайно, нібито від імені якогось «полковника» КГБ. Але це явна містифікація. Писав мій ворог. Так і пре холодна, жорстока погроза. Підла моральна граната, кинута в моє серце!

Писала рука тверда, грамотна, досвідчена в подібних анонімних диверсіях. Анонім обізнаний добре зі станом речей, бо свою погрозу буде на нібито дійсних фактах:

1. Вилучено з бібліотек мої легенди («Червона троянда»). Хотілося б дізнатися, чи це правда чи його вигадка.

2. Вилучено твори інших письменників. (Було таке, напевне).

3. Залишено мої радянські книжки. (Але ж я вважаю, що у мене всі книжки радянські!).

4. Йому відомо, що друкуватиметься «Чорний вершник». І тут же нібито дружня порада: скоротити наполовину і написати про дружбу Росії і України.

Отже, анонім добре знає тематичні плани або навіть бачив верстку роману в «Молоді» чи на фабриці.

Знає він і те, що я був у Німеччині під час війни. І погрожує: «Знаємо, мовляв, як ви збереглися там!» «Нам відомо, звідки берете матеріал для своїх книжок!»

Ну, це явна погроза, яку можна закинути кожному, хто був у Німеччині!

Як я зберігся? Пух від голоду. Хотів відрубати собі руку, щоб не працювати на фашистів і тільки в останню мить твердий голос розуму зупинив мене. Тікав.

Де я беру матеріал? Це взагалі дурниця...

Дурниця — а настрої псує. Як і кожна анонімка. Бо за нею стоїть лютий ворог, який, може, кожного дня зустрічається з тобою, гарно говорить, а за пазухою держить камінь.

Хто ж це?

24 листопада 1975 року, понеділок

В Лубенських дитячих бібліотеках «Червона троянда» (збірка) є. В ній і легенда про Довбуша. (Чи ще розпорядження до Лубен не дійшло?).

Сьогодні батько виглядає свіжішим. Поїв ряжанки з печивом і вафлями. Я побрив його... Може, це ще не кінець?

Перший сніг. Завірюха. Коли б не батькова хвороба і не лист аноніма, які гнітять мене, можна було б радуватися такій погоді: я люблю хуртовину. Вона мені нагадує далеке — далеке дитинство, нашу хату, сім'ю... Аж не віриться, що все це колись було, що це не сон...

А працювати — не можу!.. На душі — камінь...

25 листопада 1975 року, вівторок

Сьогодні батькові в урологічному відділенні зробили операцію: вставили штучний катетер. Лікар охарактеризував його стан як вкрай важкий: рак.

1 грудня 1975 року, понеділок

Сьогодні вранці поїхала до Києва Ларочка. Вивіз на поїзд. Приїхала увечері в четвер.

Батько в урології. Стан важкий. Не піднімається.

Плюнув на анонімку: біс із нею! Не хочу думати! Підрахував тираж своїх книжок: 962 000 примірників. 26 листопада, о 14³⁰ по радіо з Києва передано нарис Лариси Зарудної «Серце віддано дітям» — про мене.

9 грудня 1975 року, вівторок

У п'ятницю-неділю був Олесь. Подав заяву на Полтавську область. Хочє бути невропатологом. Якось відкрився про свої сердечні діла. Розповів дещо про плани...

Батькові стало трохи краще: піднімається (з допомогою) в ліжку, сам їсть. Може, пощастить йому ще прийти додому...

Все думаю: хто автор анонімки? Звичайно, хтось або з близьких «друзів» або з тих, кому я «наступив» на «хвіст». Або... Не віриться.

Чомусь і досі нема рецензії з інституту історії на «Шовковий шнурок». Мурченко не присилає верстку і затверджений договір на «Чорного вершника».

Не працюється. 1975-й рік, крім січня—лютого, безплідний.

Щойно виникла думка: а чи не є анонім провокатором, якому хочеться вибити мене з рівноваги, посіяти сумніви, вагання, зневір'я, викликати в душі незадоволення життям і владою?

Цілком можливо...

17 грудня 1975 року, середа

Що за важкий час упав на мене! Спокою не маю. Батькові знову погіршало: болить серце, йде інтоксикація, розпад.

Вчора дзвонив у «Молодь». Мурченко відповідає, що «Чорний вершник» дали на другу верстку, хоча раніш казала, що зразу віддадуть до друку, без другої верстки. З інституту історії рецензії все ще немає. Мурченко думає, що до кінця року буде.

А я боюсь, що все завалиться.

Сьогодні о 14-й годині помер батько. Пневмонія і серцево-судинна недостатність. 79-й рік (народився у квітні 1897 року).

Після смерті матері і брата Михайла це третя смерть у нашій колишній Сиченківській сім'ї. Залишився один я.

Батькова смерть не так вразила мене, як попередні дві та все ж болить серце і тяжко на душі. Єдина втіха, що батько пролежав усього місяць (а не кілька місяців або років, коли б умирав від раку). А мучився два дні, останні.

Вічна пам'ять йому! Для нас з Мишею він був чудовим батьком.

25 грудня 1975 року, четвер

18-го грудня взяв таксі і з 8³⁰ ранку до 16⁰⁰ їздив по місту, — організував похорони. Йшов дощ. Зробив усе, що потрібно.

На похорони приїхали Олесь, Ларочка, дядя Іван, дядя Василь з Ніною Олександрівною, Іван Черкаський та Петро Максименко.

Похорон відбувся 19-го грудня. Було сонячно, мороз градусів 10, сухо, тихо. Чудова погода. Поховали батька недалеко від Миші.

31 грудня 1975 року, середа

Кінчається 1975 рік. Для мене траурний і майже безплідний рік: помер батько, я одержав два сильні психологічні удари і десять місяців не працював. Вихід повісті ніяк не компенсує втрат, бо написана вона була давно...

Що ж принесе рік новий, 1976-й?

Батькові робили розтин. Раку не знайшли. Все було чисто. Помер він від запалення легень. На думку лікарів, першопричиною був інсульт, що вразив центри регуляції внутрішніх органів. Справді, більше місяця він почував себе погано. Страшно ослаб, не міг сам звестися в ліжку. До того ж — алергія. Антибіотики не допомагали.

Як би там не було, а батька немає.

1 січня 1976 року, четвер

З надією вітаю тебе, Новий роче! Дуже хочеться, щоб був ти для моєї сім'ї і для мене щасливий, щоб приніс ти нам не журбу, а радість, не смуток, а достаток.

Зустрічав я Новий рік сам: Галя пішла на нічне чергування. Подзвонив у Київ, розмовляв з сином, який разом з товаришем прийшов до Зіни. Ларочка зустрічала новий рік у гуртожитку.

29-го грудня, у понеділок, пригнав з Полтави нову автомашину — «Москвич-408». Ціна ще невідома. Днями доведеться їхати знову за документами.

Позавчора приходили покупці, дають за стару 5 500. Поки що утримався. На «Жигулях» я втратив більше, ніж тепер компенсую. А врешті, це дрібниця. Продам — скільки дадуть. Хоч і цим людям.

5 січня 1976 року, понеділок

Сьогодні вранці виступав у БУ-21.

Щось почуваю себе погано. Тиск — 140 на 100. Сонливість. Слабкість. Чорт зна що! Працювати майже не можу.

7 січня 1976 року, середа

Вчора одержав аванс за «Чорного вершника» — 2 104 крб. Отже, роман здали до друку.

17 січня 1976 року, субота

9-го і 10-го січня був у Києві. У «Молоді» прочитав другу верстку «Чорного вершника». Н. Тищенко заявила, що «Шовковий шнурок» піде наступного року. Просила ще раз переглянути рукопис і я ось уже тиждень сиджу над ним. Сьогодні кінчив переглядати перший раз. Виправив чимало помилок і недоглядів. А загалом — не погано.

З 9-го дома Ларочка. Готується до екзаменів. Був два дні Олесь.

Цими днями послав режисеру Левчуку Т.В. «Посла» (говорив Вервес). Звичайно я не вірю абсолютно в можливість екранізації: історія.

Сьогодні місяць з дня смерті батька. Важко звикнути до думки, що з нашої дружної сім'ї ти залишився один. Звичайно, батько прожив досить довге життя (79 років), а от Миша недожив добрих 25—30 років. Його мені дуже і дуже жаль. Жаль і матері, бо загинула досить молодою (59 років). Та що зробиш — доля...

20 січня 1976 року, вівторок

Від поезії я, здається, вже відійшов. Зовсім. Навжди.

Власне, з друкованих поетичних творів (шість поем, казок, легенд) всі сюжетні речі. Це швидше повісті, віршовані оповідання. А від лірики я відійшов ще десь на початку 50-х років.

Тепер цілком перейшов до прози.

Хочеться написати кілька пригодницьких повістей для дітей про міліцію, про війну, про підлітків. Закрутити б детектив — теж непогано. Життя і робота міліції дає досить багатий матеріал. А виховна роль пригодницьких творів і детектива безсумнівна.

4 лютого 1976 року, середа

Вчора в Полтаві відбулися звітно-виборчі збори обласного відділення СПУ. Секретарем знову обрали Чучу. Це добре. Він розумний хлопець.

Мене обрано делегатом XII з'їзду письменників України. Розумію, що Безорудькові і Лубенському теж дуже хотілося побувати на з'їзді. Вони ображені, але мовчать. Безорудько сказав: «За все я радий, а от чому обрали делегатом О. Горенка — не розумію. Нічого ж не написав... Свої!».

На зборах виступали від лубенців Безорудько і Мостовий. Безорудько добре, а Мостовий — гірше нікуди...

Сьогодні одержав листа від редактора Н. Мурченко. «Шовковий шнурок» заплановано на 1977 рік, почне редагувати в квітні, щоб у червні здати. Зараз рукопис на рецензії у Сиротюка. Це дуже гарна вістка.

Отже, 77 і 78 роки заповнені. В 1977 — «Шовковий шнурок», а в 1978 — у «Дніпрі» — «Таємний посол». Потрібно приготувати роман про війну на 1979 рік для «Веселки» або «Молоді».

10 лютого 1976 року, вівторок

У неділю поїхали діти. Знову ми з Галею залишилися одні. Скучно, але спокійно. Можна попрацювати.

Закінчив першу доробку «Шовкового шнурка». Першу — після того, як одержав рецензію з Інституту історії. Тепер жду рецензію М.П. Сиротюка. Шкода, що не прийшли ці дві рецензії разом. Бо ж залишається до квітня менше двох місяців...

22 лютого 1976 року, неділя

Звернуло на 56-й рік. З цього приводу сьогодні зібралася наша невеличка компанія — випили по чарці.

Все сумніше й сумніше відзначати наші дні народження. Друга півсотня нічого втішного не несе.

24 лютого 1976 року, вівторок

Сьогодні закінчив доробку «Шовкового шнурка» після рецензії Сиротюка. Післязавтра повезу до Києва. Боюсь грипу, але їхати треба (лютує епідемія грипу).

Одержав листа з обкому від Ф. Моргуна. Дякує за мій лист (про збереження природи на Полтавщині).

Місяць минув у напруженій праці над «Шовковим шнурком».

9 березня 1976 року, вівторок

27 лютого був у Києві. Віддав «Шовковий шнурок» Н.Б. Мурченко. Домовилися, що вона відредагує, а потім передрукуємо.

Одесь збирається числа 10 березня летіти у Ворошиловград до колишніх друзів.

Хочу (треба!) написати книжку для дітей про те, як «цивілізація» убила і убиває природу і що, хоч мінімально, треба робити, щоб її зберегти.

9 березня 1976 року

Наш народ — це народ розстріляних, розп'ятих, закатованих. Аж страшно читати нашу історію. Мов історію індіанців...

15 березня 1976 року, понеділок

В суботу приїхали діти. Сьогодні вранці поїхали поїздом до Києва. Дорослі діти. Розумні. Здоров'я б їм та щастя в житті!

Потроху (зовсім небагато) працюю над повістю. Ось-ось напишу заключні розділи, а потім візьмуся за середину.

Турбує стан здоров'я. Кардіограма показала блокаду правої ніжки. Останнім часом з'явилися тупі, легкі, не інтенсивні болі, зрідка — аритмія. А ще мучить спрага і сухість у роті. Це не діабет. Не п'ю. Хочеться тільки змочити рот холодною водою. Або порушення іннервації слинних залоз, або це азотемія при простатиті (що більш ймовірно, зважаючи на мій вік).

Вчора одержав від В.А. Боярського листа. Пише, що зустрічався з Левчуком і той порадив написати заявку на сценарій «Таємний посол». Вчора ж відіслав таку заявку в Москву, а звідти брати Боярські відправлять Левчуку в Київ...

Мало вірю в те, що буде фільм. А хотілося б...

19 березня 1976 року, п'ятниця

Аж не віриться, що все повернулося на краще (тьфу! тьфу!). Рік тому я був у безнадійному фінансовому становищі. Не знав, як житиму далі. Сьогодні я просто багач: одержав 4 000 за «Слід...», десь біля 5 000 за «Ч.В.», плюс тисячу. Правда, 4 000 уже встиг витратити. Але ще є 5 800 крб. І сподіваюся незабаром одержати тисяч п'ять за другий тираж «Чорного вершника».

Разом з тим є надія, що в 1977-му вийде «Шовковий шнурок», а в 1978-му «Таємний посол», I том («Посол Урус-Шайтана» і «Фірман султана»).

Боюсь вірити в це.

29 березня 1976 року, понеділок

Цими днями вийшов з друку «Чорний вершник». П'ять років минуло з того часу, як я подав рукопис до видавництва. Чи не забагато? Але й це добре!.. Тепер черга за «Шовковим шнурком». Сподіваюся, що це буде в наступному році.

Від Чолова одержав запрошення на поїздку в Болгарію. Збираємося в серпні... Разом з тим він повідомив, що «Посол Урус-шайтана» в «Народна младеж» відхилений. Якийсь «діяч» із болгарського комсомолу, який закінчив українську філологію, дав негативну рецензію... Дивна річ. У Москві й Києві оцінюють позитивно, а в Софії — негативно. Чи не без «допомоги» деяких «друзів» з Києва?

8 квітня 1976 року, четвер

Весна. Тепло. Вчора вечором пройшов дощик. Багато роботи в саду.

Одержав листа від О. Гончара. Це у відповідь на «Чорного вершника», якого я послав йому. Пише: «Дякую за книжку. Радує мене, що Ви працюєте так упевнено, послідовно й талановито. Нових Вам успіхів! Ваш Олесь Гончар.»

Прочитав його «Берег любові». Як глибоко знає він і відчуває мову! Мабуть, як ніхто з інших наших письменників. І глибина думки. Колосальна! А «Фантазія місячної ночі» — то просто геніально. Щось подібне я відчував, коли під час подорожі на Дунай ночував з сім'єю на косі, що відділяє Дністровський лиман від Чорного моря. Теж була

божественна місячна ніч, море, безмежжя — і вічність!..

Вчора приїхала Ларочка. Подзвонила. Виїздив на вокзал.

Худенька. Заглиблена в свої переживання, роздуми. Мій бідненький малий філософ!

25 квітня 1976 року, неділя

Сиджу вечором сам дома. Хворий. Катар. Уже два дні.

Але по порядку.

12 квітня поїхав на з'їзд. Узяв Ларочку й Муніра. Цілий день (14 год.) був за рулем. Навантаження колосальне.

Другого дня зареєструвався в Спілці, одержав гроші, готель (з П. Лубенським), кімн. 210. Теж на томився.

Був у Спілчанській поліклініці. Зробив кардіограму (мучать перебої), аналіз крові й мочі. Уролог дивився.

На з'їзді В. Козаченко в доповіді згадав добрим словом і мене. Це має велике значення. Директор «Молоді» Прокопенко на моє запитання, чи запланували «Шовковий шнурок» відповів: «Ну як же!.. Адже Вас відмітив Козаченко!»

Все було б гаразд, коли б уночі Петро не впав з ліжка.

А другого вечора я викликав «Швидку допомогу», бо виявилось, у нього болить плече. Прийшов якраз Олесь і змушений був з ним їхати в Жовтневу лікарню. Повернулися об 11-й годині вечора. Приїхала Петрова дочка Аня і наступного дня забрала його в Лубни. Ось так він «побував» на з'їзді. Тільки останню ніч я переспав нормально.. Ну ж, не щастить мені на з'їздах з компаньйонами.

Вечором 17-го з В. Безорудьком виїхав додому. Псувалася машина. Прибули в Лубни о 1-й годині ночі 18-го.

А вже 19-го — в Хоролі. Виступали: Ф. Гарін, Л. Куліш з Херсона, В. Безорудько і я. Все було добре. Але позавчора я захворів. Катар. Вчора вранці машиною прибув додому. І ось сиджу, мучуся. З носа тече, t° — $37,4^{\circ}$, слабкість.

20 липня 1976 року, вівторок

Скільки часу я не заглядав у цей бідненький щоденник! Три місяці!

Власне, своєму щоденнику я не надаю великого значення. Він не для друку і не для чужих очей. Це скупенькі замітки для себе.

Отже, коротко про ці три місяці.

По-перше, займався хатою. Яка це морока! Зробив: підлогу, каналізацію, водогін, плитку в ванні й кладовці, завтра почнуть будувати гараж (785 крб.), замовив проект на газифікацію, зі Славою, сусідом, склепали сходи, обгородив подвір'я тином, цими днями зварять опалення.

Друге. Готуємося до поїздки в Болгарію. Замовили візи. Чи будуть вчасно?

Багато працював фізично. Став стрункий, наскільки це можливо в 55 років. Здається, зміцнів. Коли б не напружений пульс і деяке підвищення

тиску періодично (140/90, а зараз 130/80), то самопочуття можна було б назвати добрим.

Олесь закінчив інститут. Сім років (з академвідпусткою). Одержав призначення в с. Бригадирівку Хорольського району. Я їздив у Полтаву, добився — Лубни і інтернатура по неврології в Полтаві. Знайшли квартиру. З 5 по 20 липня він їздив із своїм другом Славою Горбанем та ще якимось лікарем в дельту Волги (ходили на байдарках). Повернувся сьогодні вранці.

Ларочка на практиці в Москві.

Зобов'язався написати одному професорові спогади воєнних років. Велика халепа. Але змушений...

7 вересня 1976 року

Три місяці працював біля хати. Не писав. Галя хворіла. Мабуть, ревмокардит.

Що зробив: підлога, каналізація, водогін, тин, сходи на другий поверх... батькові і бабусі Марії пам'ятники, двері понавішував, продав батькову хату за 6 500 крб. (мінус 500 на різні платежі), поділили з Ірою (по 3 000).

На початку серпня (виїхали 3-го) поїхали в Болгарію (Галя, Ларочка). Лубни — Полтава — Кременчук — Олександрія (нічліг), хутір Мрія — Лаушени — Котовськ (нічліг). 5/VII.76 Лаушени — Бухарест — Джурджу — (нічліг у машині) — Плевен — Софія (нічліг у Чолових). Софія. 7 чи 8-го Софія — нічліг у колгоспному саду з П. Чоловим. Пловдив — Шипка — Сливен (нічліг у винограднику). Бургас — Варна — Золоті піски (Чолов — у Варну і додому) — Добруджа (нічліг у полі). Констанца — Браїлів (нічліг у машині). Лаушани — Кишинів — Кіровоград — Олександрія — Кременчук — Лубни о 24-й годині.

27 вересня 1976 року, субота

Лена поступила на курси в Полтавський медінститут.

Все ще працюю біля хати. То роблю підвіконники, то газ підводили, а вчора — обклали плиткою ванну... Вже топиться, тепло, є вода. Залишилося — врізати замки, підвіконники закінчити, пофарбувати, заасфальтувати двір.

До речі, навезли позавчора на дорогу щебню — асфальтуватимуть вулицю.

Одержав листа від Петра — він знову в госпіталі, в Циблях.

Написав листа Собкові з приводу меморіальної дошки на будиночку Олесея Донченка.

31 грудня 1976 року

Закінчується рік 1976-й. Загалом непоганий. Вийшов «Чорний вершник». Заплановано «Шовковий шнурок». Влаштував дівчат. Добудував хату (крім пофарбування і деяких дрібниць). Написав, крім двох розділів, книжку для мого полтавського знайомого. Олесь закінчив інститут. Всі дужі. Чого ще бажати?

До невдач можна віднести те, що в «Дніпрі» перенесли «Таємного посла». З 1978 на 1979 рік. Але коли б він вийшов у 79-му, то було б непогано. Тоді

б — у 1980 у «Веселці» — «Червона троянда» (збірка), а в 1981 у «Дніпрі» — «Чорний вершник» і «Шовковий шнурок».

Сьогодні вся наша родина зібралася разом — приїхали Ларочка і Олесь. Для нас це найбільша радість. Адже вже п'ять років живимо нарізно.

15 січня 1977 року, субота

19 січня в Києві зроблено складну й важку операцію Тетяні Якимівні, дружині мого дяді Івана Пилиповича Сиченка. Напередодні я роздобув у Лубнах 500 грамів крові — передав до Києва автобусом.

Як ми всі й гадали — рак. Метастази охопили всі внутрішні органи. Не варто було робити операцію. Але що зробиш — тепер усім ясно, а до того ніхто з лікарів не міг сказати напевно, що там.

Не знаю, скільки залишилося їй жити. Місяць чи два, чи три... В усякім разі вона приречена. Має 63 роки.

Тетяню Якимівну я знав з 1934 року. Дуже добра, гостинна жінка. Поміркована, розумна. Дядя Ваня і вона — це найближчі і найдорожчі для мене люди після моєї родини. Шкода, що вона відходить. Та що зробиш?..

В Новосілках померла дядина Антося на 78 чи 79 році життя. Це дружина матиного брата Івана, мати Михайла Дженджері, з яким я був у Німеччині і щиро дружив десь року до 1950-го.

Вчора закінчив працювати над щоденником проф. Дельви Віктора Олександровича — «Пам'ять солдатського серця». Одіслав друкарці в Київ. Сидів над ним кілька місяців (4 або 5).

Сьогодні приступив знову до воєнної повісті, яку розпочав ще в березні 1974 року. Написано всього 6—7 аркушів. Ніяк не йде. А треба закінчити... Хоч як-небудь...

Приїхав Олесь з Полтави. Ждемо Ларочку з Києва.

О пів на сьому вечора приїхала Ларочка. Готуватиметься дома до екзаменів.

18 січня 1977 року, вівторок

Так важко йде військова повість! І все тому, що задум був на широке полотно, що мало охопити три роки війни, а тепер відчуваю, що це зайве, що сили не вистачить на таку епопею (та й повторюватися не хочу — написано ж тисячі творів про війну — і яких!). Тому звужую сюжет, а він не хоче звужуватися (або я не вмію). Та й, справді сили не ті. Хоча 56 — ще й не так багато, але достобіса пережито! Стресів перенесено! Незгод! Треба мати сталю нервову речовину, щоб витримала!

А хотілося б іще написати кілька книжок — «Князя Кия», «Марусю Чурай», цикл казок для дітей у прозі. Та й цього — «Прикованого залізом».

24 січня 1977 року, понеділок

Клопочу про виготовлення меморіальної дошки на будинку Олесея Донченка. Сьогодні написав у Полтаву, у Правління книголюбів, листа, витяг з протоколу, кошторис, ескіз.

А кому це треба?..

Дзвонив у Київ. Сьогодні Тетяню Якимівну привезли додому. Вже ходить. У животі трохи поболоє. Бідолаха! Вона ж не знає, що в неї...

5 березня 1977 року, субота

Вчора, близько 23-ї години, відбувся землетрус (другий у моєму житті, перший року 1940-го). У нас — нічого, у людей — наробив лиха.

У лютому (числа 10-го) був у Києві, здав у «Молодь» повість Віктора Дельви — «Пам'ять солдатського серця», літературний запис якої зробив я, а потім зайшов (чи навпаки) в «Дніпро». Взяв свої книжки «Посол Урус-шайтана» та «Фірман султана» — для доробки.

Сьогодні закінчив доробляти «Посол Урус-шайтана». Власне, ще не закінчив. виправив тільки мову. А тепер — пройдуся ще раз. Треба «доробити» образ головного героя — Арсена Звенигори, додати йому роздумів, вписати кілька картин природи і т.п.

Закінчую хату. Йде фарбування і побілка.

Вчора приїхав Олесь. Ларочка не обіцяє.

6 квітня 1977 року, середа

Сьогодні закінчив удруге «Посла Урус-шайтана» і «Фірман султана». виправив ще ряд недоліків і неточностей.

А вчора Сашко Науменко (теж — початківець) закінчив побілку і фарбування в хаті. Я працював нарівні з ним — і ще більше. Стомився страшенно. Залишилося ще багатенько недоробок. Найстрашніше — це миття, драйння підлоги, заляпаної купоросом, фарбою, крейдою, клеєм і т.п. і фарбування її. Це доведеться робити самому.

Дорого обходиться мені хата.

18 квітня 1977 року, неділя

10—11 квітня був у Києві. Одвіз Ларочку. Здав друкаркам у «Молоді» для передруку «Посол Урус-шайтана» та «Фірман султана» (для «Дніпра» на 1979 рік). Зайшов до Мурченко Н.Б. — дала «Шовковий шнурок». Нарешті, вийшов!

Отже, закінчено «Таємного посла». Якихось 12 років праці, хвилювань і сподівань. Хоча й написано не все так, як хотілося б, але, на мій погляд, роман і ґрунтовний і цікавий.

Був у дяді Івана Пилиповича. Там дуже сумно: у Тетяні Якимівні — рак, Ліна — живий труп (розсіяний склероз, на 22—23-му році), у Асі — поліпи прямої кишки, доброякісна(?) пухлина міхура і камені жовчного пузиря, Сашко — нефрит, Юра і Неля теж хворіють... Жахливо!

22 квітня 1977 року, п'ятниця

Два місяці, без перерви, працюю біля хати. Стомився. Але вже от-от закінчу. Гадаю, до 1 травня в основному закінчу. Залишиться — асфальт, трохи тину і пофарбування зовні.

Чи доведеться в ній дітям жити? А нам з Галею вже майже ніколи. Та й на двох завелика...

7 травня 1977 року, субота

Позавчора були з Гаєю в Києві. Їздив у «Сяйво», щоб забрати «Шовкового шнурка». Дали 200 примірників, хоча я замовляв 300. Потім зайшов у «Молодь». До директора — подарував книжку, подякував. Розговорилися. Він висловив думку — перевидати все у «Дніпрі». Я розповів, що на 79-й рік планується перевидання першої і другої книжки, і страшно піднімати питання про видання двох томів, адже одного я ждав 10 років. На це він відповів: «Ваш роман — то набуток української літератури. В ЦК товариші схвально відгукуються, деякі навіть просили мене дістати «Чорного вершника»... Я поговорю з директором «Дніпра».

Це мене окрило. Може, й справді пощастить видати «Таємного посла».

17 червня 1977 року, п'ятниця

Коротко.

Майже одночасно з'явилися стаття В. Кулаковського у «Вітчизні» про «Чорного вершника» і пародія Ю. Івакіна у «Перці» на роман. Пародія гостра, але невчасна. Боюсь, що своє діло вона зробить...

Вчора був у Києві.

Заніс у «Дніпро» першу і другу книги, ґрунтовно переглянуті і передруковані. Подарував Бандурі «Шовковий шнурок».

Про пародію ніхто нічого не сказав. Не читали?

За «Шовковий шнурок» отримав — 6 968 крб. (На сьогодні — 7 394).

Тімуніна абсолютно негативно оцінила рукопис «Пам'ять солдатського серця».

17 жовтня 1977 року, понеділок

Чимало днів промайнуло з часу останнього запису. Тому розповідь коротко, схематично про останні місяці.

Вчора їздили на кладовище до брата Михайла. Минуло рівно п'ять років з дня його смерті. Гострий біль у серці минув, затих, але сум на душі лишився. Лишився і склероз, викликаний страшним стресом. Ой, як нам усім не вистачає тебе, брате любий!

Все літо й осінь працював біля хати. Закінчив. Купив меблі. Перевіз книги, одяг, посуд. Цими днями перейдемо.

Олесь уже ночує в новій хаті. Він працює в госпіталі і в медучилищі (читає в одній групі фармакологію).

Ларочка на 6-му курсі. Я прописав (власне, зробив це дядько Іван Пилипович) її в м.Вишневому (ст. Жуляни). Може, це допоможе залишитися їй в Києві або під Києвом. Житлову площу дав Леонід Родіонович Кравченко, мій двоюрідний дядько.

З Москви від перекладачів листи. Нічого певного. Видно, набралися роботи і з моїми творами не поспішають.

У «Молоді» В. Тімуніна і О. Федосенко забракували рукопис В. Дельви «Пам'ять солдатського

серця» в моєму літературному записі. Така досада! Краще б віддав комусь іншому. Тімуніна три роки мучила мене з «Чорним екватором» — аж зараз моторошно. Пересікла так, що й не впізнав. І досі не прочитав. Не моя повість! І треба ж — знову до неї.

18 листопада 1977 року, п'ятниця

З Олесем ось уже місяць живемо в новій хаті. Галя — в старій. Потроху вона «обживається», стає затишнішою і звичнішою.

Почав потроху працювати: перечитав «Чорного вершника» і «Шовкового шнурка», виправив, особливо «Чорного вершника», а зараз роблю розклейку. Хочу «дотягнути» весь роман, щоб був готовий до перевидання. Та й, ніде правди діти, на «всяк випадок», адже всі ми ходимо «під богом».

Загальна назва — «Таємний посол», а до нього ввійдуть: «Посол Урус-шайтана», «Фірман султана», «Чорний вершник», «Шовковий шнурок».

Сьогодні В.О. Дельва (чи проф. Голота) привіз рукопис «Солдатського щоденника». Отже, треба знову сідати за роботу...

Минає місяць з дня смерті Тетяни Якимівни, дружини мого дяді Івана Пилиповича, і її дочки Ліни. Тетяна Якимівна померла від раку на 65-му році (операцію зробили в січні цього року), поховали 19 чи 20 жовтня. А Ліна хворіла 25 років розсіяним склерозом. Це був для неї і для всієї сім'ї важкий хрест. Страшна хвороба!

Завтра відзначаємо 70-річчя П. Лубенського. Я зробив чимало по організації ювілею. Написав у «Літературну Україну», «Зорю Полтавщини», «Ленінську Зорю», а також роблю доповідь про його життя.

Коли сяду за роман — не знаю. Якщо в 79-му році у «Дніпрі» не перевидадуть «Посол Урус-шайтана» та «Фірман султана», як планується, то мене жде далеко не прекрасна катастрофа — фінансова. Бо ж до пенсії ще три з лишком роки, а грошей лишилося 4 тисячі крб., тобто на рік — два...

Пишу оце та й думаю: кому буде охота читати ці сухі, прозаїчні записи? І сам собі відповідаю: а може ці правдиві, щирі, безпосередні нотатки про життя цікавіші за веломовні розглагольствування великорозумників, які і в своїх особистих щоденниках пишуть «для історії»? Я ж для історії не пишу, а для себе, маючи на увазі використати ці нотатки згодом для чогось більш оформленого... Тож — записую, як лягають думки на папір, не турбуючись про те — дуже воно виходить літературно чи ні.

Від Григорія Боярського отримав листа. Пише, що в «Детской литературе» ще не були (маю на увазі — з братом). (Отак!..) Що Владимир Ананьевич тільки думає йти... Однак найближчим часом обіцяє перекладати «Чорного вершника».

м. Лубни,
Полтавська область

Продовження в наступному числі журналу.